

Társadalmi értékek és identitás kialakulása

Bugovics Zoltán*

Miként alakult ki jelen posztmodern korunk értékvilága és társadalmi identitása, rendkívül összetett és sok esetben paradox választ előhívó kérdés. Ezért érdemes megvizsgálni az átalakulások értékrendre és identitásra gyakorolt hatását különféle elméleti megközelítések szempontjából. A reneszánsz, mint kiindulópont jelenti az egyik legfontosabb alakító hatást, majd a felvilágosodás és polgári forradalmak befolyásoló erejét követően az ipari forradalom és kapitalizálódás, a XX. századi nagy világgazdasági válság és világháborúk, majd a poszt szocializmus és posztmodern, információs társadalom kialakulása zárja a változások sorát. Ez utóbbinak nagyon lényeges jelzőrendszere, ami elsősorban az értékrendbeli változásokat jelenti, a 2008-ban berobbant világgazdasági válság elterjedése a világban. Ez a folyamat nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az egyénről és a társadalomról kialakult kép, az egyéni és társadalmi identitás és az azt övező értékrend gyökeresen átalakuljon, s létrejöjjön valami, amit ma folyékony modernitással, posztmodernnel vagy éppen késő kapitalizmus korszakával jellemezünk.

Kulcsszavak: Individualizáció, posztmodern, társadalmi értékek, társadalmi identitás, globalizáció

The value system and social identity of present day society has changed significantly as compared to the medieval ages or beyond. When analysing these changes one should thus focus on the underlying structures of society from the aspect of social identity and values. The subject of examination is the time lapse from the medieval ages up to the postmodern society. The main ages having a considerable effect on value changes are the following: the Renaissance, the age of enlightenment, civil revolutions, capitalisation and industrial revolution, the Great Depression and the World Wars, the fall of the Iron Curtain and globalisation ending up with post-modern society often referred to as late capitalism, post-materialism or post-industrial society. One essential difference in the value changes is the value shift between the first depression and the economic crisis of present day (dating back to 2008.).

Keywords: Individualisation, Postmodern, Social Values, Social Identity, Globalisation

Európa társadalomfejlődése a középkort követően nagymértékben a humanizmushoz és reneszánszhoz kapcsolódik. Ezen időszakok megalapozták azt a társadalomfejlődést, amelyben az egyén szabadságjogokkal felruházott, tömegektől, tradícióktól és függőségtől mentes individuummá válhatott. A humanizmus révén az egyén kiemelkedhetett a tömegből, megszületett az individuumról szóló gondolkodás ideológiai váltása, s mindezt a reneszánsz alapozhatta meg a középkori, feudális gondolkodás felváltásával. Erre a folyamatra épül a felvilágosodás eszméje, amely a rációt emelte piedesztárra, felváltva az Isten-központú szemléletet, s egyúttal elindítva a szekularizáció gondolatát, amely a liberális nemzetállam képében jelenhetett meg később az egyház és állam elválásával. A felvilágosodás gondolatvilága tovább fejlesztette a reneszánsz és humanizmus eszméjét, konkrét elképzeléssé formálva az egyén szabadságának gondolatát. A röghöz kötöttségtől és feudális viszonyoktól mentes egyén immáron további szabadságjogokat, társadalmi identitást, szabad választásokat (egyéni és társadalmi értelemben egyaránt) és lehetőségeket, kedvezőbb életviszonyokat követelt a polgári társadalom eszményképét lebegtetve szeme előtt. (Hankiss, 1999.) Ennek nyomán új értékek és identitásminták jelennek meg átalakítva a társadalom, a tömegek és az egyén szemléletét. Az Isten-központú gondolkodás és az alávetttség felfogása helyébe egyre inkább az egyén életének kérdése, a gyarapodás lehetőségének eszménye lép. Így nem meglepő, hogy a polgári forradalmak lezajlását követően szinte egy csapásra kvázi kirobban a kapitalizálódás folyamata magával vonzva az ipari forradalom óriási fejlesztési erejét, amelynek technológiai-tudományos alapja a

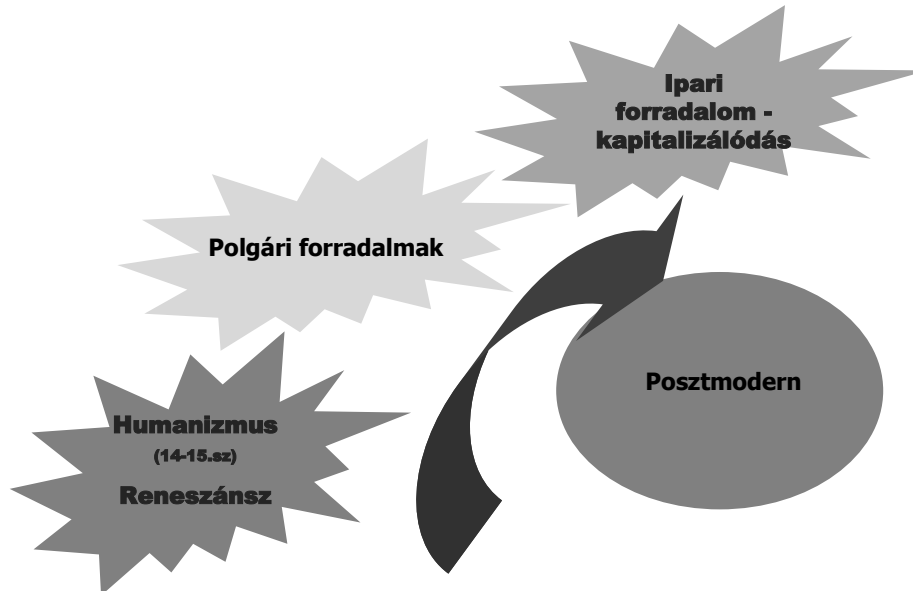
* Egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, bugzol@sze.hu, bugozoli@gmail.com

rációközpontú felvilágosodásból eredeztethető. Mindezen folyamatok persze elképzelhetetlenek volnának a reneszánsz és humanizmus eszméi nélkül, amelyek elméleti fundamentumként szolgálnak ahhoz, hogy elfogadható legyen egy fontos alaptétel: az egyén független, szabad mivolta. Ezen társadalomfejlődés mellett nem szabad megfejtenni egyéb párhuzamos tényezők jelenlétéről sem. Ahogy a polgári forradalmak végbemennek és létrejön az ipari átalakulás és kapitalizmus demográfiai változások is megtörténnek, amelyekben belül a csökkenő halálozási index és növekvő születéskor várható élettartam magas születési arányszámmal párosulva növeli Európa lélekszámát elindítva az urbanizálódás folyamatát. Az ipari forradalom hátterében és a kapitalizmus munkaerő tudásigénye nyomán kialakul az iskolarendszer, amely egyre növekvő tömegeknek nyújt írni-olvasni tudást, s válik a XIX-XX század fordulójára kötelező jellegűvé elemi szinten. (Hankiss, 1999.) Javulnak a higiénés viszonyok, a mezőgazdaság forradalma révén az ételmezési helyzet is jobbul, a rossz munkakörülmények ellenére mégis tömegek jutnak rendszeres bérhez, amely révén táplálkozásuk is javul, s egyre ritkábban jelennek meg tömeges halálozást kiváltó járványok. Ahogy kiterjednek a szabadságjogok és polgári jogok, elkezdődik a nőkről és gyermekekről való gondolkodás, így a feminizmus és pedagógia, a pszichológia, mélyül a társadalmi problémák iránti tudományos elemzés igénye így a szociológia alapjai is gyökeret vernek. Ezt követően a két világháború, mint technológiai forradalmak és a nagy világgazdasági válság egyfajta fejlődési paradoxon képét festették fel a társadalomfejlődés menetének égboltjára. A paradoxon többszörös ellentmondásokat sejtet: ilyenek például a liberalizálódó értékrend és világgazdasággal, valamint jogrenddel szemben megjelenő kommunizmus és faszizmus eszmerendszerei, a felpörgő ipari termelés és fordizmus ellenében a széles fogyasztói társadalmi bázis gyenge mivolta, ami túltermelési válságba torkollik. A Második Világháború utáni időszakban pedig kialakul a hidegháború időszaka három részre tagolódó világban, amit a 90-es évek újbóli széleskörű szabadság kiteljesedésének folyamata vált fel ismételt értékrend-változások hullámával. A Második Világháborút követően a kapitalista világban kialakuló új értékrendet megalapozó rendszer, a fogyasztói társadalom egyben globalizációs folyamatokat is elindít, ami a rendszerváltások nyomán a korábbi második (szocialista) világra is kiterjedt. Mindemelllett a 70-es évek során megjelenő Internet és kompjüterizáció a 90-es évekre társadalmasodik, s a mobil kommunikációval egybeforrva újabb technológiai forradalomként létre jön az információs társadalom. Az ipari társadalmat felváltja az innováció-központú, terciér és kvaterner szektorokra épülő posztindusztriális társadalom, amelyet a volt kommunista ideológiát követő országok esetében poszt-szocialista jelleg is övez sajátos kultúrát jelképezve. (Hankiss, 1999.)

Az értékrend-változások a XX. század első felében és második felében jellemző különbsége a már említett Nagy Világgazdasági Válság és a fogyasztói társadalom között fedezhető fel. Míg a válság egyik fő oka a tömegtermelés megindulása és a gyenge fogyasztás aszinkronitása okán a túltermelés volt, addig a század második felében kialakuló fogyasztói társadalom a XXI század elejére túlfogyasztási válságot eredményezett. Ez azt mutatja, hogy az egyén értékrendjében hatalmas változás állt be, a takarékoskodásra, tradicionális életvitelre, közösségekre, protestáns munka etikára épülő társadalmi értékeket felváltotta az önmegvalósítás, önkifejezés, tömeges divatorientáció és fogyasztási mámor vezérelte társadalmi viselkedés, ami a túlfogyasztás irányába mutat. (Riesman, 1983.)

1. ábra. Társadalmi fejlődés és értékrend-átalakulás folyamata főbb állomásai

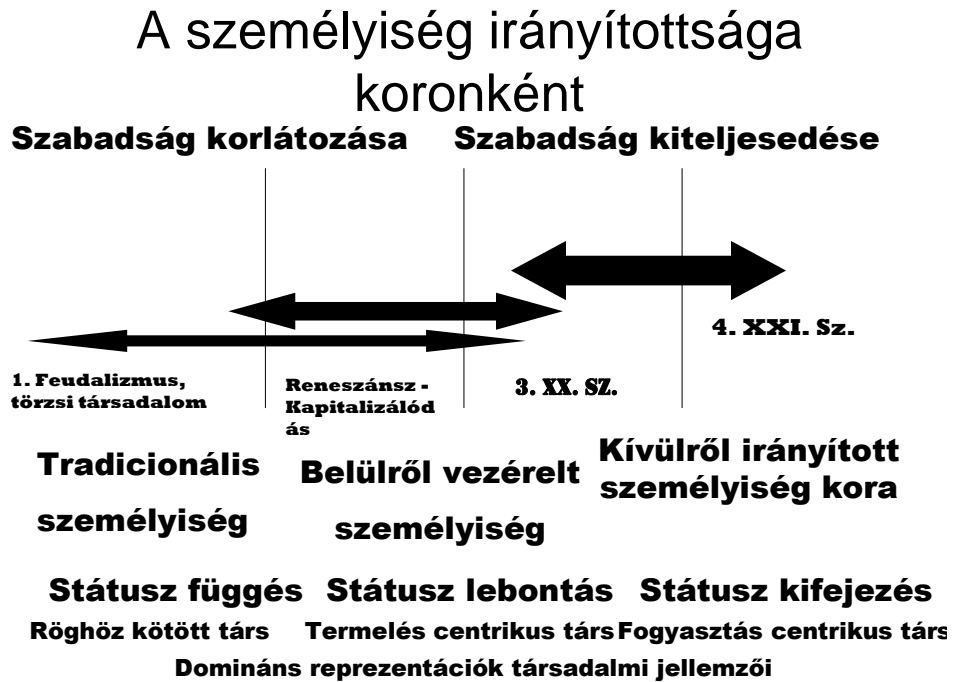
Kulturális változások és identitás

Forrás: Saját szerkesztés

David Riesman szemléletében az iménti folyamat a személyiség irányítottságán keresztül jelenik meg. Megközelítése szerint a feudalizmusban vagy a törzsi társadalomban az egyén röghöz kötött társadalomban él, nagy tömegek feudális viszonyoknak vannak alárendelve, státusztól függő pozícióban leledzenek, szabad döntésük, jogaik korlátozottak. Ehhez képest a reneszánszsal megjelenő folyamatban a felvilágosodás nyomán kialakuló polgárisodó, kapitalista fejlődéssel jellemezhető társadalomban az egyén egyre inkább saját döntései nyomán tud érvényesülni, az iskolázottsága révén egyre magasabb szintű tudást, s annak révén státuszt tud magának kivívni. Ettől kezdve már a szabadság kiteljesedésének folyamatáról is beszélhetünk. A harmadik szakasz a kívülről irányított személyiség, amely egy újabb paradox jellemző a XIX. század industrializációjához, kapitalista és liberális fejlődéséhez képest, az egyén a divat és a tömegkommunikációs hatások révén egyre kevésbé saját elhatározása szerint, mint inkább befolyásolás következtében hoz döntéseket. (Riesman, 1999.) Ezek mögött húzódó értékrend a társadalom domináns reprezentációi szerint tagozódik, azaz a meghatározó értékek és normák alakítják a személyiség értékrendjét. Az ábrán látható, hogy a belülről vezérelt társadalomban a termelés, takarékoskodás jelentik a fő erényeket, míg a kívülről irányított személyiség korában a fogyasztás, a státuszfitogató magatartás válik jellemző értéké. (Riesman, 1999.)

2. ábra. David Riesman megközelítése szerint a társadalmi viselkedés átalakulásának főbb szakaszai

Forrás: Saját szerkesztés

Az értékek átalakulása mellett a társadalmi identitás is megváltozik. A törzsi és feudális viszonyokhoz képest a liberalizálódás és társadalomfejlődés, átszerveződés révén új kategória születik: a nemzet. A nemzeti identitással párhuzamosan testet ölt a polgári identitásminta, mint újfajta viselkedés, s a huszadik század végére, a posztmodern társadalomban számos új fragmentált identitásminta kavalkádjába torkollik a folyamat. (Werfhorst, 2004.)

3. ábra. A társadalmi értékek transzformációjára ható folyamatok

Forrás: Saját szerkesztés

A társadalmi értékrendet átalakító hatásokat a fenti ábra szemlélteti, amelyben látható, hogy a XIX. századtól a XX. század végéig lezajló változások gyökeres fordulatot hoztak az emberek életszemléletében, identitásában, értékvilágában.

Érdeemes kiindulni néhány olyan röviden vázolt fogalomból, amelyre az identitás és értékrend fogalmi keretét későbbiekben építeni lehet. Úgy is fogalmazhatnánk, milyen jelzőkkel illethető korunk?

Tekintsük át mi jellemzi az előző gondolati megközelítés alapján jelenlegi európai társadalmat. Az első fogalom a globalizáció, amely ugyan gazdasági gyökerű folyamat, mégpedig a multinacionális korporációk domináns szerepe következtében vált világot behálózó kapitalista integrációvá. A globalizációnak jelen van egy kulturális szegmense is, amely a fogyasztói kultúra terjedésére vonatkozik, s ami a mi gondolatmenetünkhöz leginkább illeszkedik. Intézményesült formában a globalizáció nemzetközi rendszerekben, szervezetekben ölt testet, amelyek a szabad piac és a tőke mozgása kérdéséről egészen a jogok és környezeti témák köréig vállalják fel küldetésük célját. Ennek alapján a globalizációt folyamatok összetett rendszereként kell felfogni, amelyben az állam még a kulcs a társadalom, a gazdaság és a politika irányításában, azonban jelentős átalakulási folyamaton halad át. (Keating, 2003.) A korábbiakban vázolt értékrend átalakulásáról szóló folyamat éppen ezért volt képes olyan erőssé válni korunkra, mert a globalizáció intenzifikálta és mellé rendelődött egy járulékos tényező, amit deterritorizációnak nevezünk. Lényege olyan szociális aktorok tevékenységének bővülése, amelyek nem kötődnek területhez, helyhez. (Szabó, 2004. idézi Bugovics, 2007.)

A globalizáció és a kozmopolitizmus összevetését elvégezve Beck felfogása szerint az előbbi a kinti világra, a kozmopolitizmus pedig a bensőre vonatkozik, internalizált folyamatra utal. (Beck, 2003.) Két évszázada a kis, lokális egységek voltak a 'Gemeinschaft' közegei, s a 'Gesellschaft', az idegen, lélektelen és művi a nemzetállam koncepciója. (Tönnies, 2004.) A kozmopolitizmus magába foglalja többféle kultúra együttélését, a nem állami politikai aktorok megjelenését, az élet transznacionális formáinak növekedését, multi-nacionális államok (pl. EU) kialakulását, ami egyúttal elzárja az utat vissza a szuverén nemzetállamok és nemzeti társadalmak világához. (Beck – Sznaider, 2006.)

Az információs társadalomban az információs technológiák, a média, a globális kommunikáció intenzív növekedése és dominánssá válása egyértelműen jelzi e kornak a jelenlétét, akár csak az online vagy a mobil kommunikációra gondolunk. Az információ a gazdaság és a hatalom, valamint a társadalom egyik fontos alapegységévé válik.

A tudástársadalom társadalom lényegileg egyfajta egyvelege az információs- és a posztindusztriális társadalom fogalmának. (Werfhorst, 2004.) A kodifikált tudás valamint információ előállításának és birtoklásának, illetve a szellemi tevékenységnek a felértékelődése, a szolgáltatói szféra kiszélesedése egyaránt e fogalmi sík elfogadottságát bizonyítja. (Giddens, 1997.) A tudástársadalom jellemzői közé sorolható, például a szellemi tőke, mint „a jövő társadalmának legfontosabb tényezője”.

A fenti fogalmak egy sajátos karakterét világítja meg Manuel Castells a hálózati társadalom tényezőjének alapos körbejárásával, amelyet a következőkben részletesebben is ismertetek. (Bugovics, 2007.)

A tudásalapú társadalom fogalma eltér az előbbitől, lényege a „tanuló társadalom”, amelyen keresztül megvalósul a tudástársadalom, az új infokommunikációs technológiák kiteljesedése, az innováció-fókuszált posztindusztriális társadalom.

Az információs társadalom alapfolyamataiként a médiaforradalmakra utalva Monroe E. Price kifejti, hogy „bár kibővítették a diskurzus lehetséges eszközeinek

körét, nem feltétlen járultak hozzá a politikai részvétel minőségi megváltozásához. [...] A csatornák bőségének gyümölcse néha illuzórikus és gyakran keserű”. A média fejlődésével serkentette a globalizálódást, amely folyamatra az államnak egyre kevesebb hatása van, s így a nemzeti identitás „formálására vonatkozó szerepe nagyban megváltozik. A globalizmus a kontroll elvesztéséhez – a minden nemzeti identitás alapjául szolgáló lojalitások megtartása tekintetében egy igen fontos veszteséghez – kapcsolódik. (Price, Monroe E., 1998.) Így az információs társadalom képe szoros összefüggést mutat a globalizációval, s hasonló konfliktusok forrását eredményezi.

Ha Közép-Kelet-Európát vesszük alapul a tudásalapú gazdaságok „vitathatatlanul kialakultak”, viszont jelen van még egy digitális elválasztó vonal, továbbá „kevés az átfogó és sikeres állami program” ezen különbségek mérséklésére, valamint rossz az elektronikus információs források összekapcsoltsága. Felhívja a figyelmet az állam szerepére. Nyugat-Európában például nem jöhettek volna létre high-tech övezetek állami szerepvállalás nélkül, „persze önmagukban nem az állam találta ki ezeket, hanem a helyi elitek és a multinacionális vállalatok – hol együtt, hol külön”. (Tamás, 2006.)

A posztfordizmus kifejezése arra a posztindusztriális fejlődési folyamatra vonatkozik, amikor már nem csupán a tömegtermelés alakul át, hanem hozzátársul az individualizmus parancsolata. E kifejezés lényegét tekintve legalább két különféle jellemzőre utal. Egyrészt magában foglalja a rugalmas specializációt, amelynek lényege, hogy nagy választékban állít elő különféle termékeket, kis mennyiségben, sőt egyedieket is, specializált piacok számára. Mögöttes tartalma révén ez a fajta gazdasági 'rend' arra utal, hogy folyamatosan átképzett munkaerőre van szükség, s ezzel együtt a hozzáadott érték növekedésével emelkedik a bérszínvonal, a munka egyre kielégítőbbé és élvezetesebbé alakul, valamint az ipari kapcsolatok harmonikussá válnak, a szervezeti kultúrában a team-munka meghatározó lesz. A termelés a tömegméretek fordista elveivel szintén azonos elvet képvisel, csupán a termelés rugalmassága, a termékskála változatossága váltja fel a futószalag monotonitását. (Giddens, 1997., Bugovics, 2007.) A posztfordizmus másrészt arra is vonatkozik, hogy egy szabályozott, állami irányítás alatt lévő monopolizmussal jellemezhető kapitalizmusból áttér a társadalom egy szabályozatlan („disorganised”) struktúrába, amelyben nagyobb a verseny, kevésbé szabályozott a rendszer és jellemző rá a posztmodernizmus egyik vonása, a kulturális fragmentáció.

A posztmodernnal összefüggő másik lényeges fogalom a posztmaterializmus lényege az anyagi javak relativizálódó súlya. Nem arról van szó, hogy a tárgyak kevésbé lennének fontosak, mint inkább arról, hogy szimbolikussá válnak, illetve egyéb kategóriák, mint például a kommunikáció, a kommunikációs technológiák súlya erősödik. A jövedelmek, az anyagi értékek mellett legalább ilyen fontos értéké válik a szabadság, a függetlenség, a kulturális értékek (a divat), a nyitottság, a kommunikáció szerepe. A posztmateriális értékek alapvetően megegyeznek a posztmodernéval, a kettő fogalmi síkja azonos. (Giddens, 1997., Andorka, 1998., Bauman, 1992.)

A posztindusztriális társadalom koncepciója vitatott ugyan, ám lényegét tekintve fontos kifejezés. Arra utal, hogy a fejlett társadalmakban az ipari termelést egyre inkább felváltja a szolgáltatási és pénzügyi (tercier és kvaterner) szektor terjeszkedése, mind az alkalmazottak létszámát, mind a fogyasztás mértékét tekintve. A tudás az innováció és a politikai hatalom alapjává válik ebben a rendszerben, így a technokrácia gazdasági, politikai és társadalmi hatalomra tesz szert, kialakítva a technokrácia bürokráciáját. A kritikák széles köre azért támadta e nézetet, mert egyrészt semmi nem bizonyítja, hogy kialakult volna egy egységes technokrata réteg, főként nem a politikai hatalomban, másrészt azért, mert eltúlozza az ipar és a gazdaság szerepét a társadalmi

konstellációban. Mégis fontos abból a szempontból, hogy lássuk, elérkezett egy olyan kor, amelyben az ipari termelés időszakát felváltja a szolgáltatások, a tudásra alapozott, a hozzáadott értékkel, az információval jellemezhető termelés időszaka. (Beck, 2003.) Míg az ipari társadalom mintanyújtó figurája a business man volt, társadalmi középpontja pedig a vállalat, addig a „posztindusztriális társadalomban a tudósok, az egyetemek és a kutatóközpontok játsszák a főszerepet”. (Mattelart, 2004.)

Daniel Bell a posztindusztriális társadalmat összevetve a preindusztriálissal és indusztriálissal megállapítja, hogy az alapvető erőforrás az energiáról áttevődött az információra, a tudásra, s ez utóbbinak bázisa már nem a fizikai munkás vagy a mérnök, hanem a tudós és a szakértő. A ráció és a kísérletezés helyett pedig az absztrakt elméletek, a modellezés, a rendszerelemzés és döntéseméletek kerültek vezető szerepbe. (Bell, 2001.)

A kockázat-társadalom jellemzője a posztindusztriális, -modern, és –materiális társadalom fogalmában gyökerezik, de benne rejlik teljes mértékben a globalizáció folyamata, amelyet már Schöpflin György értelmezése nyomán olvashattunk. (Schöpflin, 2004.) A szabályozatlan kapitalizmus verseny-centrikus világában éppen a kockázatok mérséklésére jönnek létre technológiák, s ezek kialakítása teremt újabb kockázatot. (Beck, 2003.) Az egyént ráadásul egyre több stressz övezi, egyre növekedik a szorongásban és depresszióban élők aránya, a szocio-pszichoszomatikus betegséggenézis szerepe szintén intenzifikálódik (Pikó, 2003.) s mindez arra enged következtetni, hogy rizikó-társadalomban élünk. (Giddens, 1997.)

A posztmodernban a tradícióktól való eltávolodás, a globális médiahálózatok létrejötte az „egyéni életutat egyre jobban kiszakítják közvetlen életköréből”, amely egy sajátos távmorál kialakulásához vezet, s az „egyént potenciálisan folytonos állásfoglalásra készíti”. A kormányok működését még a nemzetállami keretek határozzák meg, ugyanakkor „az egyéni életút már nyitott a világtársadalomra. Mi több: maga a világtársadalom az életút részévé válik”, ami terhet ró az egyénre, s a stressz oldása sajátos reakciókban ölthet testet. Beck megállapítja, hogy az ipari és kockázat-társadalom különbsége „nem esik egybe a gazdaság- és kockázattermelés, illetve –elosztás logikája közötti megkülönböztetéssel, hanem abból adódik, hogy „átbillen az elsődlegességi viszony”. Míg az ipari társadalom a gazdaság logikáját követi, addig a kockázat-társadalom „a gazdaság- és kockázatelosztás inkompatibilitását s logikájuk versengését” példázza. (Beck, 2003.)

A posztmodern, mint társadalmi megnyilvánulás összefoglalva a következő jellemzőkkel írható le: a modernizmussal összevetve azt tapasztalhatjuk, hogy ez utóbbiban a rend és megteremtése, fenntartása központi kérdés, míg a posztmodernben egész más szempontok jelennek meg. Történelmi síkon a kapitalista piacgazdaság kialakulását három részre osztva, az elsőben a gőzgépek, a technológiai újítások és ezzel egyidejűleg a realizmus születik meg, a másodikban (a XIX század közepétől a XX. század középső időszakáig) a monopol-kapitalizmus a villamosság és a robbanómotorok terjedésével és a modernizmussal jellemezhető, míg a harmadik szakasz, amelyben ma élünk a soknemzetiségű és fogyasztói társadalom a nukleáris, elektronikai, digitális technika és a posztmodern korrelációjával értelmezhető. (Klages, 2003.)

A fogyasztás alapeleme a társadalmi identitásnak, szögezi le Jonathan Friedman. „Az identitás különféle stratégiái, amelyek mindig lokálisak, csakúgy, mint a magába foglalt fogyasztás és termelés, interakcióba lépnek egymással a globális arénában”. Globális történelmi kontextusba helyezve a folyamatot úgy véli, hogy a társadalmi identitás különféle formái jól kimutathatóak a korok között, mégpedig a fogyasztás és termelés transzformációi alapján. A társadalmi identitás tehát tartalmazza a fogyasztás és termelés gyakorlatát, viselkedésünk révén. (Friedman, 2002.)

4. ábra. A posztmodern társadalom főbb alrendszerei

Forrás: Saját szerkesztés

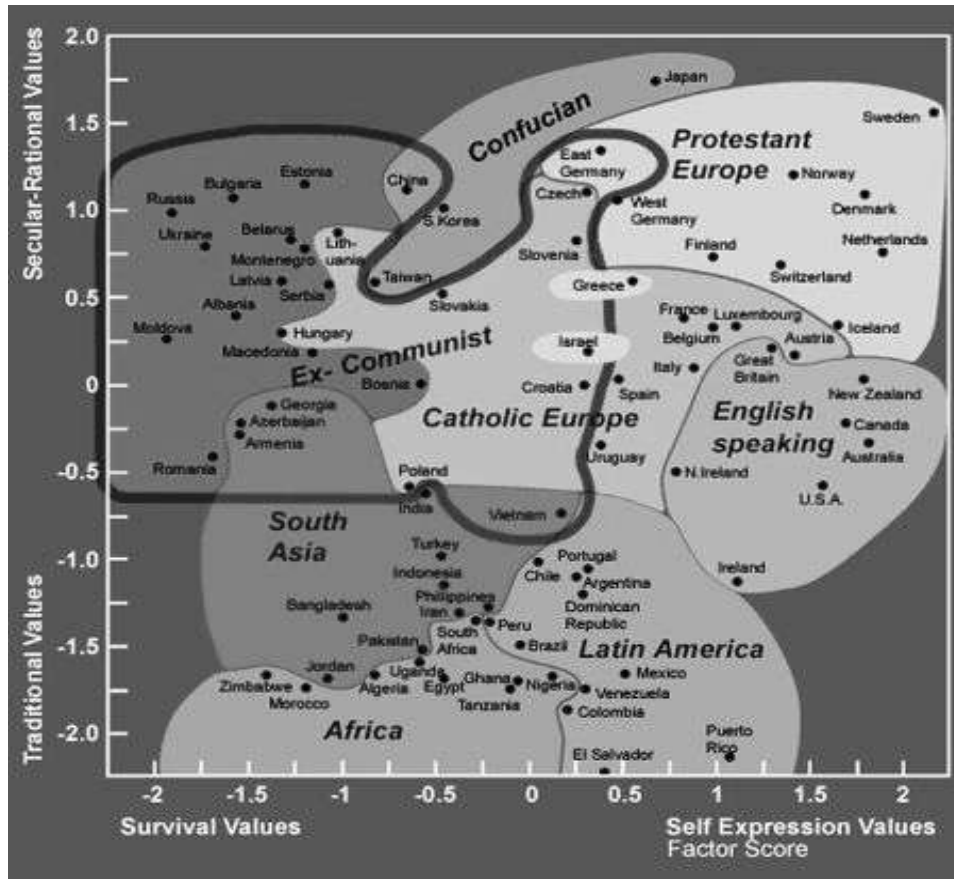
Mindezen tényezők áttekintése után az a hibás meglátás alakulhat ki az olvasóban, hogy a globalizáció övezte értékrendváltás és identitásátalakulás egy uniformizált értékrendet hív életre a világban, illetve Európában. A World Value Survey felmérései egyértelműen cáfolják e homogén tendencia feltételezését, s rámutatnak, hogy az említett érték- és identitásstranzformáció változatos eredményeket mutat korunkban. Akár vallási háttérrel, történeti-politikai alapokkal tekintünk az adatok háttérére kiviláglik, hogy a társadalmak a tradicionális gondolkodást és értékvilágot másként formálták át.

Az értékrend átalakulásában Inglehart szerint két folyamat központi szerepet játszott: az egyik a materialista szemléletről a posztmateriálisra való áttérés, a másik pedig az ipari társadalomból a posztindusztriálisba történő átlépés volt. Mindkét irány a világi és racionális gondolkodás alapján történő értékszempléletet segítette elő. A posztmodern társadalomban a megélhetést természetesnek tekintő társadalmi többség az önkifejezés és tudástársadalom jellemzőit ötvözi a személyes szabadság kiteljesedésének érzésével. Ezzel szemben az ipari társadalom materialista szemlélete tradicionális értékeket jelöl, mint például a tisztelet, a szülő-gyermek viszony tradicionális megítélése, a hatalom elfogadása (megkérdőjelezés nélküli formában), a válás, abortusz vagy homoszexualitás elutasítása és egyben a mássággal szembeni intoleráns magatartás jelenléte, nemzeti büszkeségtudat nacionalista jelleggel. (Inglehart, 2005.)

Az 5. ábrán látható országok eloszlása földrajzi, politikai-kulturális és vallási csoportok szerint tagozódnak, képeznek határvonalakat, s megállapítható, hogy ezen kategóriák megerősítik az értékorientációt. A posztszocialista országok többsége távol esik az önmegvalósítási értékeket többnyire határozottan képviselő Nyugat-európai, valamint angolszász kultúrköröktől, ugyanakkor közelebb állnak a racionális-világi értékszemplélethez, mint a tradicionálishoz. Azaz a posztmodern világ és az azon belül lévő posztszocialista társadalmak a racionalizmus talaján állnak, érvényesül a korábbiakban vázolt reneszánsz-felvilágosodás-polgári forradalmak–ipari forradalom–

kapitalizálódás-demokratizálódás-globalizáció folyamata. Amiben különbség jelenik meg az a jóléttel, gazdasági biztonsággal magyarázható megélhetéshez kapcsolódó értékek, mint például az önmegvalósítás értékének vagy az individuum függetlenségének, teljes szabadságának fontossága.

5. ábra. Országok a világ értéktérképén a tradicionális vs. szekuláris-rationális értékek, valamint a megélhetés vs. önkifejezés értékei szempontjából.

Forrás: R. Inglehart, 2005

A társadalmi identitás és értéktranszformáció során Európa társadalmi a reneszánszban és a humanista gondolkodók eszmei bölcsőjében dédelgetett értékek alapján kezdtek átváltozni és a posztmodern korra a felvilágosodás és polgári forradalmak kivívta értékeket (racionális és szekuláris szemlélet) magukba építették, majd a szabadság értékei is meghatározóvá váltak az individualizmus és társadalom szintjén. Ugyanakkor az individualizmus kiteljesedése terén, főként, ha az önmegvalósítás kategóriáját tekintjük alapnak, korántsem beszélhetünk európai egységről, s ez az európai posztszocialista társadalmak esetében különösen eltér a nyugati értékmintáktól, így testet ölt egy alternatív jelleg a posztmodern világon belül, vagy amellet.

Összességében a posztmodern kor ugyan beköszöntött az európai társadalmak esetében, az értékeket kulturálisan meghatározó tényezők kiteljesedni látszanak, míg a gazdasági és társadalmi egyenlőtlenség talaján állók továbbra is két táborra bontják a kontinentet (az ábrán a vízszintes tengely mentén) legyen szó szegénységről, információs lemaradásról vagy éppen az önkifejezés értékéről.

Köszönetnyilvánítás

A kutatás a következő projekt támogatásával jöhetett létre:

„TAMOP-4.2.1/B-09/1/KONV-2010-0003: Mobilitás és környezet: Járműipari, energetikai és környezeti kutatások a Közép- és Nyugat-Dunántúli Régióban. A projekt a Magyar Állam és az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.”

Irodalomjegyzék

- Andorka Rudolf: *Bevezetés a szociológiába*. Osiris, 1997, 193–196., 198–202., 202–207.
- Baudrillard, Jean: A jel politikai gazdaságtanának kritikájához. In: *A posztmodern*. Szerk.: Pethő Bertalan, Gondolat, Bp., 1992.
- Bauman, Zygmunt: *Intimations of postmodernity*, Routledge, London, 1992
- Im *Liquid modernity*. Polity Press, Cambridge, 2000, 18–31, 45–48, 64–72, 134–136, 156–158., 179., 189–195.
- Im *The Individualised Society*. Polity Press, Cambridge, 2001, 19–37., 78–103., 129–131., 201–223.
- Beck, Ulrich: *A kockázat-társadalom – Út egy másik modernitásba*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó, Bp, 2003, 79–86., 138–288.
- Beck, Ulrich – Sznaider, Natan: Unpacking cosmopolitanism for the social sciences: a research agenda. *The British Journal of Sociology*, (2006) Vol 57/1, 1–24.
- Bell, Daniel: Az információs társadalom társas keretrendszere. *Információs Társadalom*, (2001) I évf., 1. szám., 3–33.
- Bendle, F. Mervyn: The crisis of 'identity' in high modernity. *The British Journal of Sociology*, (2002) Vol.53., no.1., 1–17.
- Bóhm Antal: *Az ezredvég magyar társadalma*. Rejtjel kiadó, Bp. 2003, 88–129., 235–241. (Rejtjel politológiai könyvek 17.)
- Castells, Manuel: *The Power of Identity*. Blackwell, Oxford, 1997, 23–45., 69–78., 129–187.
- Csabai Márta – Erős Ferenc: *Testhatárok és énhatárok – Az identitás változó keretei*. József Műhely Kiadó, Bp., 2000, 20–48., 65–126.
- Friedman, Jonathan: Globalization and localization. In: *The Anthropology of globalization*. Eds.: Rosaldo, Renato – Ina, Jonathan Xavier, Blackwell Publishers, Oxford, UK., 2002, 233–246.
- Giddens, Anthony: *Szociológia*. Osiris, Bp., 1997, 67–68., 307–343., 497–527., 529–551., 606–623., 685–718.
- Grúber Károly: *Európai identitások: Régió, nemzet, integráció*. Osiris-BIP, Budapest, 2002, 34–56.
- Hankiss Elemér: *Proletár reneszánsz Helikon*, Bp., 1999.
- Inglehart, R. et al : *Modernization, Cultural change and Democracy* New York, Cambridge University Press 2005. pp 63., pp.54-71.
- Keating, Micheal – John Loughlin – Kris Deschouwer: *Culture, institutions and economic development – A study of eight European regions*. Edward Elgar, Chetenham, UK., 2003, 1–187.
- Klages, Mary: *Postmodernism* <http://www.colorado.edu/English/ENGL2012Klages/pomo.html>, 2003.
- Mattelart, Armand: *Az információs társadalom története*. Gondolat-Infónia, Bp., 2004, 83–107.
- Pikó Bettina: *Kultúra, társadalom és lélektan*. Akadémiai Kiadó, Bp., 2003, 26–28., 36–65., 143–159., 177–222.
- Price, Monroe E.: *A televízió, a nyilvános szféra és a nemzeti identitás*. Magvető Kiadó, Bp., 1998, 96–102., 283–312., 379–397.
- Rechnitzer János 2010. Húsz év múltán - A gazdaság és a társadalom térszerkezetének változásai. In: *A területi kutatások csomópontjai*. Szerk. Barta Györgyi, Beluszky Pál, Földi Zsuzsa, Kovács Katalin. MTA RKK: Pécs, 2010. 317-336.o.

Róbert, Péter: Stratification and Social Mobility. In: Immerfall, Stefan - Therborn, Göran (eds.) Handbook of European Societies. Social Transformation in the 21st century Springer, 2009. pp. 493-530.

Schöpflin György: Az identitás dilemmái. Attraktor, Máriabesenyő-Gödöllő, 2004, 41–44., 211–214., 255–261.

Riesman, David: A magányos tömeg Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1983.

Stefan Immerfall et al : Identity In: Immerfall, Stefan - Therborn, Göran (eds.) Handbook of European Societies. Social Transformation in the 21st century Springer, 2009. pp. 325-354

Szociológiaelmélet (Szerk.: Julius Morel et al.) Osiris Bp., 2004., pp 45-59., 249-292.

Szabó Máté: *Globalizáció, regionalizmus, civil társadalom*. Századvég, Bp., 2004, 84–94.

Tamás Pál: Információs társadalom Közép-Kelet-Európában. *Az Elemző*, 2. évf./1., Globális Tudás Alapítvány, Bp., 2006, 121–140.

Tönnies, Ferdinand: *Közösség és társadalom*. Gondolat Kiadó, Bp., 2004, 9., 14–15., 20–22..

Werfhorst, Herman G. Van de – Graaf, Nan Dirk de: The sources of political orientations in post-industrial society: social class and education revisited. *The British Journal of Sociology*, (2004) Vol 55/2., 211–238.